

MARGÓCSY ISTVÁN

A(z): egy verstani ötlet

Ismeretes, hogy már több, mint másfél száz éve folyik a nagy vita a magyar nemzeti vers-idom (= magyaros verselés, hangsúlyos verselés, tagoló vers, ütemhangsúlyos verselés stb.) meghatározásáról, elkülönítéséről s magának a verselésnek nyelvi vagy zenei jellegű alapjairól¹. A hosszú, megnyugtató és végleges megoldást nem hozó vita leglátványosabb és legértelmesebb összeütközése nyilván a Horváth János és Vargyas Lajos között lezajlott véleménycsere volt, melyet nagyon nyersen így összegezhetnénk: míg Vargyas Lajos a régi és a népköltészetben megőrződött verselésnek nyelvi megalapozását hirdette, s a beszédszólamok nyelvi tagolásában, „értelmi” és szintagmatikai jellegű osztásában fedezte fel a versekben rejlő ritmika elvét, addig Horváth János a verselés zenei vonatkozásait, s a nyelv fölött működő szabályoknak engedelmessé metrika dominanciáját hirdette, s az osztott hangsúlyviszonyoknak a szótagszámlálással egyeztetett ütemalkotásában találta meg az egységesítő princípiumot². Az e vita lezajlása után kialakított újabb álláspontok általában a két nézetrendszernek valamely szintézisét óhajtották volna megadni, hol az egyik, hol a másik álláspontnak tulajdonítva elsőbbséget vagy túlerőt – ám olyan döntő mozzanatot, mely vagy az egyik, vagy a másik álláspont kizárólagos érvényét vagy esetleg elvetendő érvénytelenségét bizonyította volna, nem sikerült felmutatni³.

Érdekes és különösségében speciális figyelmet érdemel Horváth Iván elmélete, mely – mintegy megkerülvén a fenti vita kérdésfelvetésének dilemmáit – a generatív nyelvészet oldaláról veti fel a verselés megalapozottságának kérdését, s a versekben megnyilatkozó mondatszerkezeteknek szintaktikai elemzésével, strukturális modellezésével közelít a rit-

- 1 A 19. századi meghatározási kísérletek összefoglalását l. Kecskés András kitűnő könyvében: *Kecskés András, A magyar verselméleti gondolkodás története a kezdetektől 1898-ig*, Bp., Akadémiai, 1991. Különösen: *A nemzeti verselés eszménye a 19. században (1843–1898)* fejezet I. alfejezete: *A nemzeti verselés elméletének népköltészeti iránya* (Fogarasi János, Erdélyi János és Arany János verselmélete), 207–240.
- 2 Az alapszövegek: HORVÁTH JÁNOS, *A magyar vers*, Bp., MTA, 1948; HORVÁTH JÁNOS, *Rendszeres magyar verstan*, Bp., Akadémiai, 1969; VARGYAS LAJOS, *A magyar vers ritmusa*, Bp., Akadémiai, 1952.
- 3 L. pl. az összefoglalásokat: SZEPES ERIKA–SZERDAHELYI ISTVÁN, *Verstan*, Bp., Gondolat, 1981; KECSKÉS ANDRÁS, *A vers hangzásvilága*, Bp., Tankönyvkiadó, 1981; Uő., *A magyar verstan szemléleti kérdései tudománytörténeti összefüggésben*, Irtk, 1998, 480–494; vagy a tanulmánygyűjteményeket: *A magyar vers: Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*, szerk. BÉLÁDI MIKLÓS, JANKOVICS JÓZSEF, NYERGES JUDIT, Bp., Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1985; *A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI TIBOR, Bp., Akadémiai, 1979.

mikához, s elsősorban azt vizsgálja, miként idomította magához, azaz alakította át a történetileg kialakuló, a 16. század folyamán egyre intenzívebben előretörő szótagszámláló princípium a szintaktikai szerkezeteket, a sorok nyelvi jellegű tagolását („De miként lesz a »parallelismus membrorum« finnugor rendszeréből metrika? A mondatpárhuzamból hangpárhuzam?”)⁴.

Mindegyik verstani álláspont megegyezik azonban egy – sok helyen elméletileg is megalapozott – tételnek elfogadásában: a verselésnek *valamilyen* módon kapcsolódnia kell a verselést kitermelő nyelv hangzásvilágának a versen kívül is érvényesülő alapkép-leteihez.

Az én ötletem, mely a fent említett verstani kérdéseknek megoldását nem érinti, csupán a kérdésfelvetésnek módosítását célozza meg, éppen ennek az alaptételnek újragondolását javasolja. Mert mi van akkor, ha a történelem (a nyelvtörténet) folyamán nem a verselésnek kulturális összetevői változnak meg (azaz nemcsak olyan különféle kulturális kihívások érik a kultúrát, melyek a verselésnek kulturális kontextusát mozdítják el előzetes helyéről: l. pl. a latin nyelvű himnuszsköltészet verstani hatását a magyar középkori verselésre, vagy az antikizáló időmértékes verselésnek elképesztő nagyságú hatását!), hanem maga a nyelv mozdul el oly módon, hogy alapvetően változnak meg a beszélt nyelvnek (és ennek következtében a verses nyelvhasználatnak) akusztikus és ritmikai viszonyai?

A magyar nyelvet ugyanis érte egy ilyen hatalmas, szerkezeti jellegű változás: a 15–16. századra a magyar nyelvben uralkodóvá vált egy olyan nyelvi elem, mely régen egyszerűen nem létezett – de melynek elterjedése, rögzülése, hatása és rövidesen „természetessé” válása radikálisan átalakította a nyelv hangsúlyviszonyait, s így a verselésre is beláthatatlan és visszafordíthatatlan befolyást gyakorolt: a 16. század vége óta a magyaros verselés *nem tud* olyan lenni, mint amilyen a régiségben volt.

Rövid lesznek: a névelőre gondolok.

A nyelvtörténet rögzíti: a névelő a magyarban belső fejlődés eredményeként jött létre, csak a korai ómagyar korban *indulhatott* el a névelőnek a mutató, kijelölő névmástól való elválásának igen hosszú folyamata, mely a 16. században teljesedett be: míg a 15. századi nyelvemlékekben csak csekély számú (s még csekélyebb *arányú*) előfordulással találkozhatunk, addig a 16. század végére a névelő minden szövegfajtában a lehető „legtermészetesebb” módon van jelen, kb. a mai névelőhasználatnak megfelelő jelleggel⁵. E folyamatnak igen komoly következményei vannak, hiszen ahogy a nyelvtörténeti leírások is kiemelik: míg a névmásból névelőssé váló szerkezet *grammatikailag* nem változik meg, azaz megőrződik a szintaktikai szerkezet (verstanilag nézve: a verssor mondattana), addig a mondat hangsúlyviszonyai radikálisan átalakulnak; azáltal, hogy a mondat legelső tagja

4 HORVÁTH Iván, *A vers: Három megközelítés*, Bp., Gondolat, 1991 (2000 könyvek). Szempontunkból kiváltkppen figyelemre méltó fejtegetések találhatóak a 170–181. lapokon

5 Vö.: I. GALLASY Magdolna, *A névelő = A magyar nyelv történeti nyelvtana: A kései ómagyar kor: Morfematika*, II/1, szerk. E. ABÁFFY Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1992, 716–771; BÁRCZI Géza–BENKŐ Loránd–BERRÁR Jolán, *A magyar nyelv története*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999 (1967), 398–399.

elveszti kiemelő jellegét, azáltal, hogy a mondat – a megelőzőktől eltérő módon – most már *jelentés nélküli* szóval, azaz a névelővel kezdődik (illetve: kezdődhetik), a mondat vagy az ütemképző szintagma akusztikus elrendezése egészen más lesz; a tagolás elveszti jelentéselvű dominanciáját; a zenei ritmus pedig elveszti ún. eredendően ereszkedő lejtését.

A verstani szakirodalom áttekintése során meglepődve vettem észre: azok az igen nagy tudósok, akik pedig rengeteget (nálam természetesen sokkal többet) tudtak és gondoltak a magyar verselés természetéről, s rengeteget írtak a verselésnek történeti alakulásáról, magának a nyelvnek a történeti változását figyelmen kívül hagyták: a fentebb idézett verstani irodalomban egyszerűen *nem szerepel* a névelő kategóriája.

Holott a régebbi magyar verseknek szintaxisát ha közelebbről megnézzük, az arányok megrendítően látványosak. Csak néhány példát idézek a névelő meglétére, illetve ritkaságára: *Szent László-ének* ($18 \times 4 = 72$ sor!) (1458 után): összesen: 7 előfordulás; *Néhai való jó Mátyás királ* ($9 \times 4 = 36$ sor) (1500 körül): összesen: 2 előfordulás (az egyik lehet mutató névmás is); *Ó, kegyes szűz Mária!* (48 sor): (Peer-kódex, 16. sz. eleje): összesen 2 előfordulás, de egyszer sem sorkezdés!; Vásárhelyi András *Cantilenája* ($16 \times 4 = 64$ sor) (Peer-kódex, 16. sz. eleje): összesen 5 előfordulás, de egyszer sem sorkezdés! Ha ezeket az arányokat összevetjük a névelők tömeges előfordulásával a 16. századi prózaszövegekben, vagy a valamivel későbbi verses szövegekben, akkor érezhetjük igazán, mennyire súlyos szerepet játszott a névelő által okozott hangsúly-eltolódás a versszerkesztésben, s mennyire hozzájárult a névelő strukturális súlya ahhoz, hogy a 16. század végétől kezdve a szótagszámlálás princípiuma elsődlegessé emelkedhetett. Megfigyelhetjük azt is, hogy a 16. században azon költők is, akik pedig már gyakran használják a névelőt, igen sokszor a sor belsejébe engedik csak be, s a verssor kezdését megpróbálják jelentéses szóval biztosítani – feltehetően a tagoló princípiumnak mintegy emlékeként (hasonló jelenséget észlelhetünk az archaikusabb nyelvállapotot vagy verselést képviselő székely vagy csángó népballadákban: mintha e verseléstípus a legutóbbi gyűjtésekig is szigorúan kerülné a névelő gyakori alkalmazását⁶). A későbbiekben persze az ily különbségtétel elhalványult, a névelő elfoglalta nemcsak a nyelvhasználatban, hanem a vershasználatban is a „természetes” helyét, minek következtében a verseknek *ütemezése* eltávolodott szintaktikai alapozottságától, s nagy mértékben mechanizálódott (csak egy példát idéznék Gyöngyösi Istvántól, hogy lássuk, mily gyakori, s mennyire nem ütem-képző nála a névelő használata: „Gyalog indulának az magos hegyeknek, / Hágják az oldalát az nagy meredeknek, / Mint az fáradt vadak, melyeket kergetnek, / Az magos oldalon lehelve sietnek. // Elfáradt maga is, alig viszi testét, / Az szokatlan útnak megúnta keresztét, / Az nagy meredeken rettegi eléstét, / Nehéz pihenéssel veszi lélegzetét”⁷) – nyilván ennek a folyamatnak végeredményeként

6 L. az erdélyi népköltési gyűjteményeket, melyeknek szövegeiben a mai normánál jóval ritkább a névelőhasználat: pl. KALLÓS Zoltán, *Balladák könyve: Élő erdélyi és moldvai magyar népballadák*, Magyar Helikon, 1973; KRIZA János, *Vadrózsák: Székely népköltési gyűjtemény*, Bp., Akadémiai, 1987 (1863).

7 Gyöngyösi István, *Márssal társolkodó Murányi Vénus*, szerk. JANKOVICS József–NYERGES Judit, Bp., Balassi, 1998, 110.

értékelhető a 18. század végének versújítási szemlélete is, mely a „meghaladandó” „magyaros” verselésben már nem látott, azaz nem *hallott* más elvet, mint a szótagszámlálásnak mechanikáját...⁸, vagy az a 20. századi nézetcsokor (a legmagasabb szinten Németh László és Kodály Zoltán által képviselve), mely a 18. század óta bekövetkezett verselési és költészeti fejlődést egyértelműen hanyatlásnak tudta be⁹. Másrészt feltehetően ugyanennek a jelenségnek következtében alakult ki az a verselési gyakorlat is, mely a magyaros ritmikájú versekben szintaktikai trükkökkel (elsősorban persze inverziókkal) próbálta meg ritkítani a névelőnek sor elején vagy ütem elején való majdhogynem kényszerű előfordulását (különösen szép törekvésekkel és megvalósulásokkal Arany János költészete szolgálhat¹⁰) – aminek következtében a magyaros ütemezésű versek retorikája és szintaxisa az ugyanakkor keletkezett „nyugat-európai” módon ritmizált versekhez viszonyítva sokszor archaizálóként tűnnek fel.

E névelővel kapcsolatos ötlet természetesen nem oldja meg a „nemzeti versidom” alapkérdését – de arra talán magyarázatot adhat, miért okoz annyi problémát a régi és modern kori népköltészet közös ritmikai alapjainak feltárása, s miért nem értelmezhető egyértelműen *ugyanannak* a nyelvi adottságnak megfelelően a középkori magyar vers és pl. Petőfi vagy a 19. század népiességének verselése¹¹.

Ajánlom ezt az ötletet továbbgondolásra, kidolgozásra (az érintett és érintendő anyag felgyűjtésére) a régi magyar irodalom és verstan nálam jóval hivatottabb képviselőinek: Horváth Ivánnak és tanítványainak.

8 L. Kazinczynak sok helyen megfogalmazott vélekedéseit vagy Verseghynek azon brutális nézetét, mely szerint a magyaros kádenciás versnek nincs más elve, mint a mechanikus soroknak mechanikus ragrímes ismétlődése, melynek alapján e verselés leginkább arra a részeg emberre hasonlít, aki időnként nekimegy a falnak. Vö.: VERSEGHY Ferenc, *Rövid értekezések a Muzsikáról: Hat énekkel*, Béts, 1791, VI.

9 NÉMETH László, *Magyar ritmus = Uő., Az én katedrám*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1975, 13–67.

10 Arany trükkjeire egy illusztráció: a strófa első két sorának „névelős” szerkesztéséből fakadó metrikai pongyolaságot mily hatékonyan ellenpontozza a strófa második felének inverziós szintaxisa! „A budait mondom: miszerint tudhassák / A római pápa s többi hatalmasság, / Hogy Lajos a békét milyen okért bontja; / Követ viszi szélyel, szóval is elmondja. / Másnap egész estig a daliák lelkét, / Erejét, virgoncát szemem kiszemelték; / Kész vala mind rögtön, s alkonyodás tájba’ / Öltözni begyűltek a nagy palotába.” *Toldi szerelme = Arany János összes művei*, V, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1953, 65 (IV. ének, 33. vsz.).

11 Petőfitől csak egy példát idéznék arra, hogy egy gyönyörű versszak „normális” szintaxisa és névelőhasználata mennyire problematikussá teszi a metrikus ütemezést: „Mikor a nap fölkelte, s a holdat elküldte, / A puszta, mint tenger, feküdt körülötte; / A nap fölkelte a nap enyészteig / Egyenes rónaság nyújtózkodott végig”. *János vitéz = Petőfi Sándor összes művei*, I, s. a. r. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1951. 186 (V. rész, 1. vsz.).